

**ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

АНИЩЕНКО Алла Петрівна

УДК 316.61-057.87:37.013.42(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківській державній академії культури, Міністерство культури і туризму України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент
Рижанова Алла Олександрівна,
Харківська державна академія культури,
проректор з науково-педагогічної та
виховної роботи, професор кафедри
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Савченко Сергій Вікторович,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, в. о. ректора,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Рютін Віталій Васильович,
Університет цивільного захисту України
(м. Харків), старший викладач кафедри
прикладної психології.

Захист дисертації відбудеться 18 лютого 2010 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

Автореферат розіслано 16 січня 2010 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Л. Л. Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. XXI століття висуває нові завдання в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства; відбувається прискорення процесів глобалізації та інформатизації, що стрімко змінює умови, які впливають на якість, сутність та складові процесу соціалізації особистості. Сьогодні вимагає засвоєння значно ширшого обсягу культури соціуму та соціального досвіду, а, отже, є потреба і вищого рівня сформованості соціальних якостей особистості.

У сучасному світі індивід є найвищою цінністю саме тому, що шляхи розвитку людства пролягають не поза людиною, а в ній самій, через її вдосконалення. Особистість є фактором, який визначає характер суспільства, головним елементом соціальної системи держави, суспільства, громади, суб'єктом та об'єктом усіх соціальних відносин. Тому в Україні й поза її межами приділяється увага соціальному становищу молоді. Європейська Хартія участі молоді у житті громади та регіону, прийнята Конгресом громад та регіонів Європи, наголошує на підготовці молоді до соціальної активності та участі у волонтерській роботі, підтримці молодіжних ініціатив та проєктів, участі молоді у житті громади та регіону. Закон України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” визначає стратегічну мету розвитку інформаційного суспільства – формування всебічно розвиненої особистості, що пов'язано зі сприянням розвитку громадянської відповідальності. У проєкті Національної програми виховання дітей та учнівської молоді наголошено на необхідності створення виховного середовища за місцем проживання у територіальній громаді.

Відповідно до оновлення соціальних умов змінюються завдання освітніх закладів. Школа в демократичному суспільстві має бути відкритою виховною системою, яка активно взаємодіє у соціалізаційних процесах з середовищем. Інформаційне суспільство вимагає від системи освіти підготовки соціально активних особистостей, здатних приймати відповідальні рішення у процесі соціалізації. Старшокласники – це особлива соціально-демографічна група, яка знаходиться на порозі дорослого життя, після закінчення школи поповнить коло членів територіальної громади, в умовах якої уміння будувати соціальне майбутнє стає все більш актуальним. Територіальна громада є тим середовищем, де реалізуються всі потреби особистості у соціумі, саме тут відбувається соціалізація особистості. Потенціал школи в територіальній громаді як соціальному середовищі необхідно використати в інтересах розвитку особистості, її соціального становлення, оскільки виклики інформаційного

суспільства саме на рівні територіальної громади проявляються більш явно та активно впливають на соціальне становлення старшокласників.

Збільшення стихійної складової соціалізації юнацтва в умовах переходу до інформаційного суспільства, необхідність участі молоді у розбудові територіальної громади спонукає до створення адекватних педагогічних умов, здатних сприяти підвищенню ефективності процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді через формування у них відповідних соціальних якостей.

Проблема соціалізації молодого покоління досить ґрунтовно досліджена у зарубіжній та вітчизняній літературі. Теоретико-методологічні засади соціалізації були розроблені філософами, соціологами, психологами: Н. Андрєєнкова, С. Батенін, М. Вебер, Ф. Гіддінгс, Е. Еріксон, І. Кон, М. Лукашевич, В. Москаленко, Б. Паригін, П. Сорокін, Г. Тард, З. Фрейд, В. Ядов; педагогами, соціальними педагогами: Н. Бурая, Р. Вайнола, Ю. Василькова, М. Галагузова, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, І. Ліпський, Л. Міщик, А. Мудрик, Ф. Мустаєва, В. Нікітін, В. Оржеховська, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко, С. Хлебик та ін. Особливості процесу соціалізації у сучасних умовах інформаційного суспільства досліджували Ш. Амонашвілі, Н. Гавриш, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, А. Печчеї, П. Плотніков, А. Рижанова. Педагогічним умовам присвятили роботи О. Вишнеvsька, Ю. Загородній, В. Іванов. Соціалізуючий вплив територіальної громади проаналізовано у роботах О. Безпалько, Л. Оліференко.

Аналіз літературних джерел та наукових досліджень дозволяє зробити висновок: проблема соціалізації старшокласників у територіальній громаді тільки починає розроблятися. Варто зазначити, що О. Безпалько ґрунтовно дослідила теоретичну та практичну соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді. Однак, подальшого дослідження потребує процес соціалізації саме учнів старших класів у територіальній громаді як особливої соціальної групи, яка знаходиться поміж дитинством та дорослістю та значною мірою ще не визначила своєї соціальної ролі, тим більше, що для деяких старшокласників загальноосвітній заклад залишиться останнім освітнім інститутом соціалізації.

Актуальність розробки педагогічних умов соціалізації старшокласників у територіальній громаді зумовлена *протириччями* між: розширенням стихійних складових соціалізації, що зумовлено розвитком інформаційного суспільства, відсутністю скоординованості та взаємодії соціальних педагогів територіальної громади, які підпорядковані різним

відомствам; соціальними вимогами до старшокласників, які виходять після закінчення школи в соціум (територіальну громаду), та відсутністю педагогічних технологій, програм соціального розвитку учнів старших класів у територіальній громаді; зростаючим об'ємом інформації, що отримують старшокласники у добу інформаційного суспільства, та несформованістю сукупності соціальних якостей, які забезпечують перетворення старшокласників з об'єкта в суб'єкт соціалізації.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня розробленість у сучасній соціально-педагогічній теорії, а також важливість розв'язання низки практичних завдань визначили тему дисертаційного дослідження **„Педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Харківської державної академії культури на період 2006-2010 рр. як складова теми кафедри соціальної педагогіки „Теорія та практика соціально-педагогічної діяльності” (2006-2010 рр.) (протокол № 8 від 27 лютого 2006 р.). Тема затверджена вченою радою Харківської державної академії культури (протокол № 8 від 28 грудня 2004 р.) та Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 5 від 30 травня 2006 р.).

Об'єкт дослідження – соціалізація старшокласників в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Предмет дослідження – педагогічні умови соціалізації учнів старших класів загальноосвітніх шкіл у територіальній громаді.

Мета дослідження – науково обґрунтувати, змістовно розробити та експериментально перевірити педагогічні умови підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що ефективність процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді підвищиться, якщо змістовно розробити та впровадити такі педагогічні умови:

- координація діяльності соціальних педагогів територіальної громади, підпорядкованих різним відомствам, щодо соціалізації старшокласників;
- створення відкритого соціально-виховного середовища „школа – територіальна громада”, що мінімізує стихійну складову та зробить процес соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованим, а в школі – більш соціально орієнтованим;

- організація соціального загартування старшокласників: формування сукупності соціальних якостей (соціальної активності, соціальної відповідальності, толерантності) через реалізацію соціальних ініціатив у територіальній громаді.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети та гіпотези було визначено такі завдання дослідження:

1. Виявити специфіку процесу соціалізації в умовах інформаційного суспільства.
2. Проаналізувати особливості соціалізації старшокласників.
3. Дослідити особливості територіальної громади як фактора соціалізації старшокласників.
4. Науково обґрунтувати, змістовно розробити сукупність педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.
5. Здійснити експериментальну перевірку та аналіз ефективності розроблених педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Теоретико-методологічні основи дослідження: філософські ідеї про взаємний вплив суспільства та особистості; діалектична теорія про взаємозв'язок, взаємозумовленість індивідуального та соціального; аксіологічний підхід, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства та мета суспільного розвитку; загальнонаукові підходи: системний – для визначення структури процесу соціалізації; соціально-педагогічний – для побудови педагогічних умов соціалізації старшокласників через інтеграцію зусиль зовнішнього та внутрішнього середовища школи, використання самовиховного потенціалу старшокласників; принцип багатосторонності вивчення об'єкту, єдності теорії та практики; гуманізму; загальнонаукові засади про взаємозв'язок процесів соціалізації і виховання, становлення та розвитку особистості; міждисциплінарний підхід, який зумовлює необхідність використання теоретичних положень інших гуманітарних наук – соціології, психології, права, соціальної роботи; теоретичні педагогічні засади процесу соціалізації в цілому (Г. Андрєєва, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, А. Мудрик, В. Оржеховська, С. Савченко, С. Харченко); про сутність соціалізації особистості (Н. Голованова, І. Кон, М. Лукашевич, Н. Лавриченко, В. Москаленко, А. Мудрик, В. Оржеховська), фактори соціалізації (О. Безпалько, І. Бروفенбрєннер, Л. Зелєнов, С. Іванєнков, В. Іванов, А. Капська, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, Ф. Мустаєва, В. Нікітін, В. Слєстєонін, Н. Сєліванова, С. Пальчєвський);

про соціальне виховання в умовах інформаційного суспільства (А. Печчеї, А. Рижанова); про вікові особливості юнацтва (І. Андреева, Н. Андреевкова, Є. Бондаревська, Р. Бергіус, Ю. Василькова і Т. Василькова, Л. Виготський, С. Гессен, І. Кон, А. Лічко, А. Мудрик, Ж. Піаже Л. Фрідман, О. Хохулаєва, Д. Шеффер); теоретичні положення про соціалізуючий вплив громади (Дж. та М. Боп, М. Головатий, К. Кларк, І. Мигович, Ф. Мустаєва, Р. Нісбет, С. Пек, М. Панасюк, Р. Розенбаум, В. Саакян, Т. Семігіна, П. Спікер Н. Стейсі, А. Ткачук, О. Терлецький, Ф. Тьонніс, Р. Уоррен, А. Хорбні, С. Шопенберг, М. Шират, Р. Шеффер); про територіальну громаду як фактор соціалізації (О. Батанов, О. Безпалько, Я. Варда, В. Клосовські, В. Ключевський, П. Наторп, В. Рубцов, Й. Песталоцці, М. Фащевський); соціально-виховне середовище (Б. Вульф, А. Макаренко, А. Мудрик, Л. Оліференко, М. Шакурова); нормативно-законодавчі акти, зокрема, міжнародні: Конвенція про права дитини, Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи (КМРВС); Європейська Хартія місцевого самоврядування; Європейська Хартія участі молоді у житті громади та регіону; України – Конституція України; Закони України: „Про ратифікацію Європейської Хартії місцевого самоврядування”, „Про місцеве самоврядування в Україні”, „Про органи самоорганізації населення”, „Про формування місцевих органів влади і самоврядування”, „Про службу в органах місцевого самоврядування”, „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”, „Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування”, „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”; „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про позашкільну освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, проект Закону України „Про виховання дітей та молоді”, проект Національної програми виховання дітей та учнівської молоді.

Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел із філософії, соціології, психології, педагогіки, соціальної педагогіки для узагальнення теоретичних підходів до проблеми соціалізації старшокласників у територіальній громаді, метод системного аналізу для систематизації педагогічних умов; метод моделювання для обґрунтування соціально-педагогічної діяльності, педагогічних умов; *емпіричні* – педагогічне спостереження, анкетування, фокус-групи, аналіз документів, бесіди, педагогічний експеримент: констатувальний етап спрямовано на визна-

чення наявних умов соціалізації старшокласників у територіальній громаді, для з'ясування рівня сформованості соціальних якостей у старшокласників, формувальний етап експерименту – для перевірки педагогічних умов соціалізації старшокласників у територіальній громаді, контрольний етап – для визначення ефективності впровадження педагогічних умов; *статистичні* – обробка даних для визначення якісних та кількісних показників отриманих результатів, оцінки ефективності впровадження сукупності педагогічних умов.

Експериментальною базою дослідження були загальноосвітні школи Київського району м. Харкова – №№ 17, 55, 158, 164, 165, 166, 172, що були розподілені на: група № 1 – школи № 165 (Е) та № 164 (К); група № 2 – школи № 166 (Е) та № 158 (К); група № 3 – школи № 172 (Е), № 55 (К); група № 4 – школа № 17. Експериментальне дослідження проводилося з лютого 2005 року по травень 2007 року. У дослідженні були задіяні 546 старшокласників (331 особа – у контрольних групах, 251 особа – в експериментальних групах). Кількість соціальних педагогів, задіяних в експерименті – 24 особи, з яких: 13 – шкільних соціальних педагогів, 10 – педагогів-організаторів клубів за місцем проживання, 1 – соціальний педагог Центру соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* теоретично обґрунтовано та змістовно розроблено педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді (координація діяльності всіх соціальних педагогів територіальної громади; створення відкритого соціально-виховного середовища „школа – територіальна громада”; соціальне загартування старшокласників у територіальній громаді); виокремлено сукупність соціальних якостей старшокласників, необхідних їм для формування та збереження суб'єктності у процесі соціалізації у територіальній громаді (соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність) та рівні сформованості цих якостей; *подальшого розвитку* набули наукові уявлення про соціалізацію старшокласників в інформаційному суспільстві, інтеграцію соціально-виховних впливів у територіальній громаді щодо соціалізації старшокласників, вплив територіальної громади на соціалізацію старшокласників; *удосконалено* організаційно-методичне забезпечення соціально-педагогічної діяльності із старшокласниками у територіальній громаді, форми та методи діяльності соціального педагога у школі, центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, педагога-організатора у клубі за місцем проживання.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено: програму формування соціальних якостей старшокласників, навчальні

плани щодо вдосконалення агентів соціалізації старшокласників у територіальній громаді; статутну документацію територіального науково-методичного соціально-педагогічного центру та громадської організації „Харківська соціально-педагогічна громада”; проект „Створення служби соціально-педагогічної підтримки старшокласників у територіальній громаді”; положення про консультативний центр для батьків; спецкурс для вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів „Соціально-педагогічна діяльність у територіальній громаді”.

Основні результати та висновки дисертаційної роботи можуть бути використані у практиці соціально-виховної діяльності у територіальній громаді, у процесі професійного навчання соціальних педагогів у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації, у системі перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження **впроваджено** у діяльність виконавчого комітету Київської районної ради м. Харкова (довідка про впровадження № 1108 від 25.05.07 р.), управління у справах сім'ї, молоді та спорту Київського районної ради м. Харкова (довідка про впровадження № 225 від 25.05.07 р.), управління освіти Київської районної ради м. Харкова (довідка про впровадження № 697 від 25.05.07 р.), інформаційно-методичного центру управління освіти Київської районної ради м. Харкова (довідка про впровадження № 698 від 25.05.07 р.), Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Київського району м. Харкова (довідка про впровадження № 153 від 21.05.07 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на науково-теоретичних, науково-практичних конференціях та семінарах: *міжнародні*: семінар з обміну позитивним досвідом „Надання допомоги, постраждалим від торгівлі людьми” (Кишинів, Республіка Молдова, 2006); VII Міжнародній науковий конгрес „Державне управління та місцеве самоврядування” (Харків, 2007); Міжнародна науково-практична конференція „Органи влади та молодіжні громадські організації. Інноваційні рішення в молодіжній політиці” (Харків, 2007); Міжнародна наукова конференція „Освіта, культура та мистецтво в добу цивілізаційної глобалізації” (Харків, 2007); Міжнародна науково-практична конференція „Взаємодія органів місцевого самоврядування і громадських організацій: інноваційні рішення в соціальній політиці” (Харків, 2008); *всеукраїнські*: Всеукраїнська науково-практична конференція „Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості” (Київ, 2006); *регіональні*: конференція „Кращі практики з молодіжної політики” (Харків, 2007); *конференції молодих учених*: День науки

в НУА „Вища школа України перед викликами XXI століття” (Харків, 2006), „Культура та інформаційне суспільство XXI століття” (Харків, 2005, 2006, 2007). Основні результати й висновки дослідження обговорювалися і дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Харківської державної академії культури, на методичних нарадах районних відділів освіти Київського та Орджонікідзевського районів м. Харкова, семінарах комітету у справах сім’ї, молоді та спорту Харківської міської ради для педагогів-організаторів клубів за місцем проживання, конференціях Київського районного відділу освіти м. Харкова, на засіданнях депутатської комісії з освіти, культури, молодіжної політики Київської районної ради м. Харкова.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 9 одноосібних публікаціях, з них 4 статті - у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та 19 додатків на 53 сторінках. Робота містить 5 таблиць та 3 малюнки. Список використаних джерел складається з 419 найменувань (із них 10 – іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації 300 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічні основи, методи дослідження, а також наукову новизну та практичне значення результатів, наведено відомості про апробацію.

У першому розділі „**Теоретичні основи дослідження соціалізації старшокласників у територіальній громаді**” висвітлено у загально-науковому та соціально-педагогічному аспектах процес соціалізації старшокласників, визначено специфіку соціалізації старшокласників в інформаційному суспільстві, розкрито сутність територіальної громади як фактора соціалізації старшокласників, схарактеризовано критеріальну базу, представлено результати констатувального етапу експерименту щодо наявної ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Аналіз дефініції „соціалізація” дозволив визначити соціалізацію старшокласників як двосторонній процес взаємодії особистості і соціуму, в якому вони мають вступати у суб’єкт-суб’єктні відносини, щоб відбувалось не лише засвоєння та відтворення, але й розвиток соціального досвіду.

Соціалізація є похідною від соціокультурних процесів суспільства та людства. В інформаційну добу особливостями соціалізації є:

подовження періоду дитинства; збільшення розриву між поколіннями; зростання обсягу та значимості стихійних складових соціалізації; науково-технічне вдосконалення середовища, яке випереджає темпи зміни поколінь; розповсюдження психології індивідуалізму та споживання; руйнування традиційних базових цінностей; нівелювання культурних традицій.

У період навчання у старших класах школи в учнів актуалізуються: самосвідомість – як усвідомлення себе суб'єктом діяльності, самовизначення мети та сенсу власного життя, самоідентифікація та спрямованість на реалізацію засвоєних соціальних ролей, самовдосконалення через розширення суспільних відносин та активну соціальну діяльність. У процесі позитивної соціалізації ці новоутворення сприяють формуванню просоціальних якостей старшокласників. З'ясовано специфіку впливу на процес соціалізації старшокласників сім'ї, школи, груп однолітків, засобів масової комунікації, соціально-економічних умов, національної культури, у взаємодії з якими відбувається накопичення знань, соціального досвіду, усвідомлення соціальних норм. Провідними агентами соціалізації учнів старших класів у територіальній громаді визначено: соціальних педагогів, підпорядкованих різним відомствам, педагогічні колективи шкіл, батьків старшокласників, посадових осіб органів місцевого самоврядування, представників органів самоорганізації населення (будинкових та вуличних комітетів, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, громадських рад мікрорайонів).

У процесі констатувального етапу експерименту з'ясовано стан соціалізації старшокласників у територіальній громаді. Критеріями та показниками ефективності соціального розвитку учнів розглядалися: соціальна активність (участь у соціальній діяльності, цілеспрямованість, мотивація, ініціативність), соціальна відповідальність (контроль над своєю поведінкою, виконання прийнятих норм та правил, усвідомлення обов'язку, готовність відповідати за свої вчинки), толерантність (оптимістичне, терпиме ставлення до навколишнього світу, повага, сприйняття інших культур, форм самовираження та прояву індивідуальності, відмова від догматизму). Крім того, були визначені рівні сформованості соціальних якостей: критичний, допустимий, оптимальний. Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що сформованість соціальної активності, соціальної відповідальності, толерантності знаходиться переважно на критичному та допустимому рівнях.

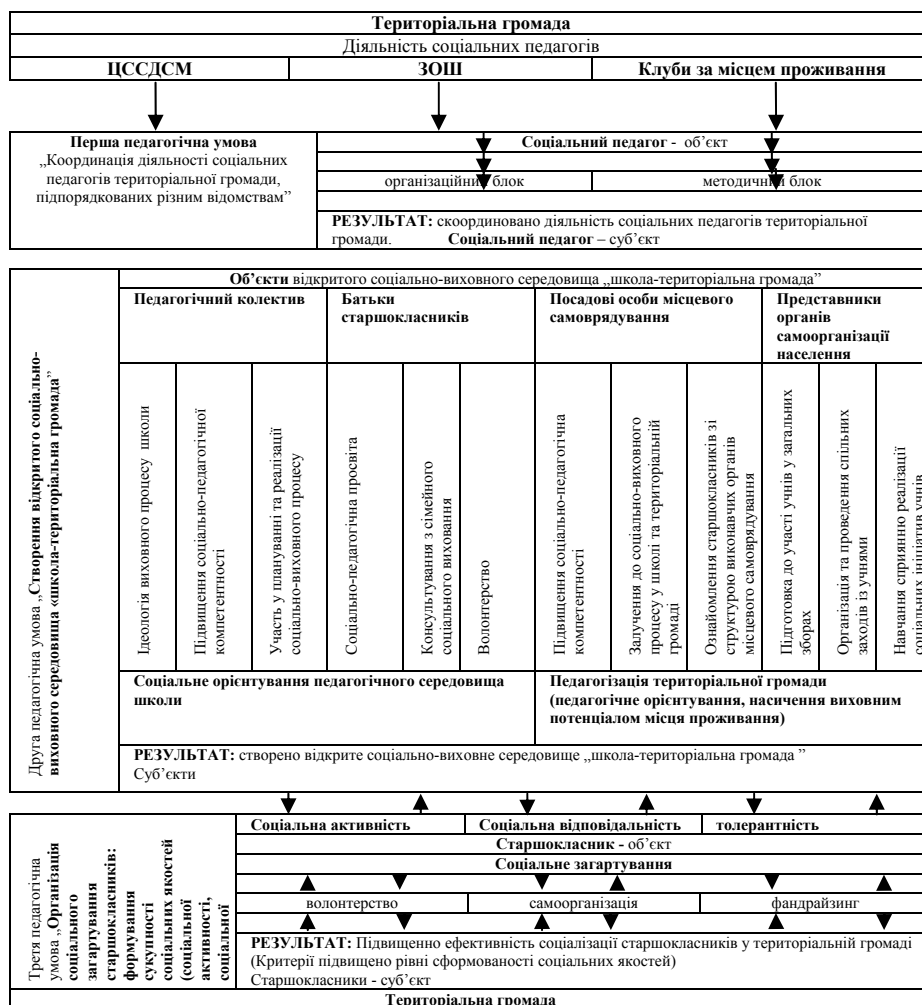
На підставі аналізу наукових джерел зроблено висновок, що територіальна громада є фактором соціалізації старшокласників мезорівня соціального середовища та має такі особливості: географічні, кліматичні, історичні, економічні, національно-культурні, релігійні, урбанізаційні. Особливістю територіальної громади є те, що її членами стають автоматично, за ознакою проживання. Тобто, це мешканці, які об'єднані спільним проживанням на території, що є ланкою адміністративно-територіального устрою держави, та наділені правом самоорганізації та місцевого самоврядування, ефективність якого значною мірою залежить від соціалізованості громадян.

Специфікою територіальної громади як фактора соціалізації старшокласників є природно-кліматичні умови, концентрація великої кількості мешканців на обмеженій території, диференціація соціального та природного середовища, етнічна культура, складна система соціальної комунікації, місцеве самоврядування, неузгоджений соціальний контроль у співвідношенні з вимогами до саморозвитку особистості. Змістовно у дослідженні доведено, що поміж значної кількості факторів соціалізації територіальна громада може представляти собою, за певних умов, соціально-виховну систему, спрямовану на просоціальний розвиток мешканців громади через формування у них соціальних якостей, які, у свою чергу, сприяють розвитку територіальної громади. З соціально-педагогічної точки зору, територіальна громада визначається як основний мезофактор соціалізації.

У другому розділі **„Обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді”** надано наукове обґрунтування розроблених педагогічних умов, розкрито процес їхнього впровадження, систематизовано результати експериментального дослідження.

На основі теоретичного дослідження особливостей інформаційного суспільства, психо-вікових особливостей старшокласників, специфіки впливу сім'ї, школи, груп однолітків, засобів масової комунікації, соціально-економічних умов, національної культури на соціалізацію учнів старших класів визначено та обґрунтовано сукупність педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді: 1) координація діяльності соціальних педагогів територіальної громади, підпорядкованих різним відомствам, щодо ефективної соціалізації старшокласників; 2) створення відкритого соціально-виховного середовища „школа-територіальна громада”, що мінімізує стихійну складову та зробить процес соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованим, а у школі –

більш соціально орієтованим; 3) організація соціального загартування старшокласників: формування сукупності соціальних якостей (соціальної активності, соціальної відповідальності, толерантності) через реалізацію соціальних ініціатив у територіальній громаді (Мал.1).

Мал.1. Схема педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді

З метою доказу того, що максимальне підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді досягається, якщо впроваджується вся сукупність педагогічних умов, на формувальному етапі експерименту у групі № 1 перевірявся вплив першої та другої педагогічних умов; у групі № 2 – першої та третьої; у групі № 3 – першої, другої та третьої педагогічних умов.

Перша педагогічна умова підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді реалізувалася через створення територіального науково-методичного соціально-педагогічного центру при кафедрі соціальної педагогіки Харківської державної академії культури, громадської організації „Харківська соціально-педагогічна громада”. Підвищення професійної компетентності соціальних педагогів відбувалось через проектну діяльність (проект для Українського фонду соціальних інвестицій „Юнацтво за громадянське суспільство”), спеціальні навчальні курси, конференції („Сім'я і школа”), круглі столи, тренінги („Соціальна компетенція”, „Технологія активізації громади”), у яких соціальні педагоги Київського району м. Харкова приймали активну участь.

Реалізація *другої педагогічної умови* відбувалася через соціально-педагогічну просвіту соціальними-педагогами Київського району м. Харкова педагогічних колективів експериментальних шкіл, батьків старшокласників, посадових осіб органів місцевого самоврядування та представників органів самоорганізації населення Київського району. Найбільш ефективними заходами були: методичні семінари з метою ознайомлення педагогів шкіл з технологіями соціально-педагогічної діяльності у територіальній громаді; інтерактивні лекції на батьківських зборах; організація консультативної служби для батьків; загальношкільний „День відкритих дверей” для батьків (на жаль, активність проявили батьки учнів молодших класів), факультатив з правової освіти (найбільш активно відвідували старшокласники), діяльність клубу за місцем проживання „Варіант”, семінар „Як організувати органи самоорганізації населення”, День місцевого самоврядування у школах за участі посадових осіб місцевого самоврядування.

Третя педагогічна умова реалізувалася через соціальні ініціативи у територіальній громаді: волонтерська діяльність (участь у заходах центру соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, в інтернаті „Карітас-Україна”, екологічних акціях), участь у діяльності органів самоорганізації населення (акції проти забудови прибудинкових територій, створення міської асоціації шкільного самоврядування), фандрайзингова діяльність

(розробка проекту „Створення служби соціально-педагогічної підтримки старшокласників у територіальній громаді”).

Зміцненню соціальної активності сприяли тренінг „Я-лідер власного життя”, навчання за програмою „Рівний-рівному”; соціальної відповідальності – факультатив з правової освіти; толерантності – тренінг „Взаємосприйняття та взаєморозуміння”.

За результатами контрольного експерименту виявлено позитивну динаміку змін, що відбулися у процесі соціалізації старшокласників у територіальній громаді (Таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка соціального розвитку старшокласників КГ та ЕГ на констатувальному та контрольному етапах експерименту (%)

Рівні	Критерії											
	Соціальна активність				Соц. відповідальність				Толерантність			
	КГ1	КГ2	ЕГ1	ЕГ2	КГ1	КГ2	ЕГ1	ЕГ2	КГ1	КГ2	ЕГ1	ЕГ2
Група № 1 (перша та друга педагогічні умови)												
Опт.	17,6	17,7	15,7	22,4	15,3	14,1	13,5	19,1	24,7	24,7	20,2	25,8
Доп.	40,0	44,7	38,2	53,9	40,0	44,7	39,3	55,1	31,8	36,5	37,1	50,6
Крит.	42,4	37,6	46,1	23,7	44,7	41,2	47,2	25,8	43,5	38,8	42,7	23,6
Група № 2 (перша та третя педагогічні умови)												
Опт.	16,1	16,1	19,0	35,4	12,6	13,8	12,6	32,9	16,1	16,1	15,2	22,7
Доп.	41,4	47,1	39,2	45,6	39,1	42,5	41,8	43,0	43,7	48,3	38,0	50,7
Крит.	42,5	36,8	41,8	19,0	48,3	43,7	45,6	24,1	40,2	35,6	46,8	26,6
Група № 3 (перша, друга та третя педагогічні умови)												
Опт.	14,7	16,0	14,4	32,5	16,0	18,7	12,0	26,5	16,0	17,3	14,4	22,9
Доп.	40,0	44,0	38,6	47,0	41,3	44,0	39,8	45,8	37,3	42,7	42,2	51,8
Крит.	45,3	40,0	47,0	20,5	42,7	37,3	48,2	27,7	46,7	40,0	43,4	25,3

Підвищення рівня соціалізації старшокласників у територіальній громаді як результат упровадження педагогічних умов підтверджено за допомогою критерію Пірсона χ^2 , співставленням емпіричного та теоретичного розподілів показників критеріїв при різних комбінаціях реалізації педагогічних умов, оцінюванням змін значення досліджуваних критеріїв.

Аналіз результатів експериментальної роботи дозволяє зробити висновок, що найвищий рівень соціалізації старшокласників у територіальній громаді досягається за умови впровадження всієї сукупності педагогічних умов.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати **висновки:**

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у визначенні педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

2. Аналіз наукової літератури дозволив визначити, що проблематика, яка стосується процесу соціалізації, має міждисциплінарну традицію, в основі якої лежать класичні філософські, соціологічні, психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні теорії, проте менше уваги приділяється дослідженню процесу соціалізації старшокласників в умовах інформаційного суспільства, специфіка якого полягає у зростанні національної інформаційної системи; розширенні можливості користування глобальною інформаційною мережею; збільшенні інформаційного сектору; нівелюванні культурних традицій; подовженні періоду дитинства; збільшенні розриву між поколіннями; прискоренні динаміки інститутів соціалізації, укоріненні психології споживання. Нові науково-технічні винаходи змінюють оточуюче середовище кожні 5 – 10 років, що ускладнює процес соціальних змін та соціальної взаємодії. Все вищезазначене сприяє збільшенню стихійної складової соціалізації, що перешкоджає позитивному соціальному розвитку старшокласників.

3. У результаті теоретичного осмислення особливостей соціалізації старшокласників встановлено, що специфіка соціалізації визначається віковими періодами розвитку особистості. Юність – віковий період, в якому знаходяться старшокласники, характеризується розвитком самосвідомості учнів, процесами самовизначення, самоідентифікації, самовдосконалення, що є психологічною основою формування соціальної активності юнаків, їхньої соціальної відповідальності, толерантності, які забезпечують суб'єктність учнів старших класів у соціальній життєдіяльності територіальної громади.

4. Основною функцією територіальної громади щодо дітей та молоді є соціалізуюча: здійснення соціального захисту, залучення до соціальної участі у життєдіяльності громади, застосування соціального контролю, забезпечення взаємопідтримки. Соціально-виховна сутність територіальної громади полягає в тому, що саме тут реалізуються всі найважливіші соціальні потреби особистості та інтегруються впливи зовнішніх факторів соціалізації: сім'ї, школи, груп однолітків, засобів масової комунікації, соціально-економічних умов, національної культури, через які, передусім, усвідомлюється специфіка гендерних, вікових, національних, релігійних, політичних, економічних відносин у родині та

суспільстві. Найближче соціальне оточення сприяє опануванню системи ціннісних орієнтацій, засвоєнню соціокультурних знань, умінь, навичок, розумінню соціальних вимог, правил, формуванню власних очікувань від мікро- та мезосоціуму, навичок практичної життєдіяльності старшокласників у громаді.

Ефективність соціалізації старшокласників залежить від узгодженості соціально-виховних впливів територіальної громади та активної участі учнів старших класів у соціально-творчій діяльності за місцем проживання.

5. У процесі констатуючого експерименту виявлено причини недоліків у процесі соціалізації старшокласників, які спричинені нескоординованістю діяльності соціальних педагогів територіальної громади, підпорядкованих різним відомствам, відсутністю у школі соціально-виховного середовища, відкритого до територіальної громади, ускладненням під час навчання у школі формування соціальних якостей, які сприяють розширенню соціального досвіду життєдіяльності у територіальній громаді. Але саме сукупність цих якостей забезпечує ефективну соціалізацію у територіальній громаді, тобто перетворення старшокласників з об'єкта соціалізації в суб'єкт.

6. Перша педагогічна умова підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді спрямована на координацію діяльності соціальних педагогів територіальної громади, підпорядкованих різним відомствам, сутність якої полягає в системному організаційно-методичному забезпеченні діяльності соціальних педагогів. Організаційне забезпечення досягається створенням територіального науково-методичного соціально педагогічного центру та громадської організації соціальних педагогів. Методичний напрям – через розробку та впровадження навчальних планів для підвищення компетенції щодо соціального виховання у територіальній громаді соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, педагогів-організаторів клубів за місцем, посадових осіб місцевого самоврядування проживання, які у повному обсязі були реалізовані у процесі експериментальної роботи.

7. Сутність другої педагогічної умови підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді полягає у створенні відкритого соціально-виховного середовища „школа-територіальна громада”, спрямованого на мінімізацію стихійних складових та забезпечення процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованими виховними впливами. Соціально орієнтоване педагогічне середовище школи та педагогізована

територіальна громада є складовими відкритого соціально-виховуючого середовища „школа-територіальна громада”, яке ґрунтується на завданнях: не нашкодити соціальному розвитку особистості і середовища; не принижувати гідність соціальних суб'єктів; сприяти набуттю нових соціальних знань, формувати нові уявлення про оточуюче соціальне середовище, засвоювати нові соціальні дії, формувати нові соціальні уміння; забезпечити професійне спілкування педагогів, залучити батьків та посадових осіб органів місцевого самоврядування до соціального виховання.

Педагогізація територіальної громади передбачає насичення виховним потенціалом місця проживання старшокласників, узгодження виховних впливів різних соціальних інституцій громади та педагогічне орієнтування посадових осіб місцевого самоврядування.

8. Третя педагогічна умова підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді спрямована на організацію соціального загартування старшокласників, що ґрунтується на розширенні їх соціального досвіду шляхом участі у практичних суспільно-корисних заходах територіальної громади для зміцнення та укріплення соціальних якостей. Соціальна активність визначається як здатність до цілеспрямованої взаємодії з оточуючим середовищем для взаємовигідних соціальних відносин. Соціальна відповідальність є здатністю соціального суб'єкта турбуватися про наслідки власного впливу на соціальне середовище та морально-правовим ставленням до соціального оточення. Толерантність визначається як соціальне взаємовідношення, засноване на соціальному оптимізмі, терпимості, доброті та повазі заради позитивної соціальної взаємодії.

9. Формувальний етап експерименту підтвердив, що процес соціалізації старшокласників у територіальній громаді здійснюється ефективніше, якщо його основою є обґрунтовані і впроваджені відповідні педагогічні умови. Позитивна динаміка росту рівнів (переважно оптимального та допустимого) сформованості сукупності соціальних якостей (соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність) доводить, що максимальна ефективність педагогічних умов досягається, якщо впровадити всю сукупність, що дозволяє вважати виконаними завдання та досягнутою мету дослідження.

Перспективою подальшого дослідження є визначення специфіки підготовки соціальних педагогів для роботи в органах місцевого самоврядування, громадських організаціях, за місцем проживання як головних осередків територіальної громади.

Основні положення дисертації висвітлені в таких публікаціях автора:

1. **Аніщенко А. П.** Організація соціального виховання в шведській комуні / Алла Аніщенко // Рідна шк. – 2006. – № 10. – С. 77 – 80.
2. **Аніщенко А. П.** Служба соціально-педагогічної підтримки юнацтва / А. П. Аніщенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Ін-т пробл. виховання. – К., 2006. – Вип. 9, кн. 2. – С. 55–61.
3. **Аніщенко А. П.** Соціалізація юнацтва в умовах територіальної громади як складова громадянського виховання / Аніщенко А. // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 2. – С. 30–36.
4. **Аніщенко А. П.** Соціально-виховна робота у територіальній громаді / Аніщенко А. П. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наук. моногр. / за ред. С. Єрмакова ; М-во освіти і науки України, Харк. держ. акад. дизайну і мистец. – Х., 2006. – № 2. – С. 3–7.
5. **Аніщенко А. П.** Особливості підготовки соціальних педагогів для роботи в територіальній громаді / А. Аніщенко // Высшая школа Украины перед вызовами XXI столетия : День науки в НУА : программа и материалы XIII междунар. студенч. науч. конф., 8 апр. 2006 г. / М-во образования и науки Украины [и др.]. – Харьков, 2006. – С. 53–54.
6. **Аніщенко А. П.** Педагогізація соціальної життєдіяльності територіальної громади / А. П. Аніщенко // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали конф. молодих науковців, 20 – 22 квіт. 2005 р. / Харк. держ. акад. культури. – Х., 2005. – С. 83.
7. **Аніщенко А. П.** Роль соціального педагога у формуванні соціальної політики держави / А. П. Аніщенко // Освіта, культура та мистецтво в добу цивілізаційної глобалізації : матеріали міжнар. наук. конф., 22 – 23 листоп. 2007 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури, Акад. мистец. України. – Х., 2007. – С. 53–55.
8. **Аніщенко А. П.** Соціально-педагогічна робота у Швеції / А. П. Аніщенко // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 25 – 26 квіт. 2006 р. / Харк. держ. акад. культури. – Х., 2006. – С. 86.

9. **Аніщенко А. П.** Фандрайзингова діяльність соціального педагога / А. П. Аніщенко // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, 24 – 25 квіт. 2007 р. / Харк. держ. акад. культури. – Х., 2007. – С. 78 – 79.

Аніщенко А.П. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі ефективної соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

У дисертації на основі теоретичного аналізу досліджень процесу соціалізації визначено сутність і особливості процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді, особливості соціалізації старшокласників у інформаційному суспільстві, проаналізовано рівень сформованості сукупності соціальних якостей: соціальної активності, соціальної відповідальності, толерантності як критеріїв ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді. Теоретично обґрунтовано, змістовно розроблено та експериментально перевірено педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Ключові слова: соціалізація, старшокласники, педагогічні умови, соціально-педагогічна діяльність, територіальна громада, соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність.

Анищенко А.П. Педагогические условия социализации старшеклассников в территориальной громаде. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск, 2009.

Диссертационное исследование посвящено проблеме эффективной социализации старшеклассников в территориальной громаде. В работе определены сущность и особенности процесса социализации личности в эпоху информационного общества, выявлены специфические черты старшеклассников как субъекта социализации, определена специфика социализации старшеклассников в территориальной громаде, раскрыты особенности территориальной громады как фактора социализации мезоуровня социальной среды. Проведена диагностика уровня

сформированности совокупности социальных качеств старшеклассников - социальной активности, социальной ответственности, толерантности, необходимых для эффективной социализации в территориальной громаде. Диагностические данные были получены с помощью определенной в ходе исследования критериальной базы и показателей по каждому критерию: оптимальный, допустимый, критический. Результаты диагностики засвидетельствовали критический и допустимый уровень сформированности социальных качеств у старшеклассников.

Обоснованы и содержательно разработаны педагогические условия, направленные на повышение эффективности социализации старшеклассников в территориальной громаде. Суть разработанных педагогических условий составляет: координация деятельности социальных педагогов, подчиненных различным ведомствам территориальной громады – общеобразовательные школы (районное управление образования), клубы по месту жительства (районное управление по делам семьи, молодежи и спорта); центр социальных служб для детей, семьи и молодежи (исполнительный комитет районного совета депутатов); внедрение организационных форм – создание территориального научно-методического социально-педагогического центра, учреждение общественной организации социальных педагогов и методическое обеспечение деятельности социальных педагогов – повышение профессиональной компетентности (учебные курсы, участие в научных конференциях и проектной деятельности); создание открытой социально-воспитывающей среды „школа-территориальная громада” путем формирования социально-педагогической среды школы и педагогизации территориальной громады, что позволит сделать процесс социализации в территориальной громаде более управляемым, а в школе – более социально ориентированным; организация социального закаливания старшеклассников: формирование совокупности социальных качеств (социальная активность, социальная ответственность, толерантность) через реализацию социальных инициатив в территориальной громаде (участие в волонтерской и проектной деятельности, развитие самоуправления, участие в мероприятиях по месту жительства).

Реализация разработанных педагогических условий социализации старшеклассников в территориальной громаде осуществлялась путем использования различных форм и методов, которые соответствовали целям, задачам, содержанию процесса социализации: коллективные мероприятия (экскурсии, конференции и др.), групповые (тренинги,

лекции, семинары, практические занятия), индивидуальные (консультирование, беседы, поручения и др.).

Итоги исследовательской работы подтвердили результативность внедрения педагогических условий повышения эффективности социализации старшеклассников в территориальной громаде. Сравнительный анализ констатирующего и формирующего этапов эксперимента свидетельствует о высокой динамике повышения уровня сформированности совокупности социальных качеств старшеклассников в экспериментальной по сравнению с контрольной группой.

Разработанные тематические планы подготовки социальных педагогов, подчиненных различным ведомствам, педагогических коллективов школ, должностных лиц органов местного самоуправления могут быть использованы в работе представителей социально-педагогической сферы, которые стремятся к решению проблемы социализации старшеклассников.

Ключевые слова: социализация, старшеклассники, педагогические условия, социально-педагогическая деятельность, территориальная громада, социальная активность, социальная ответственность, толерантность.

Anischenko A.P. The pedagogical terms of socialization of senior pupils in territorial community. – Manuscript.

The dissertation on the reception of scientific degree of candidate of pedagogical sciences in the speciality 13.00.05 – Social Pedagogics. – Luhansk Taras Shevchenko National University. – Luhansk, 2009.

The dissertation research is devoted to the problem of effective socialization of senior pupils in territorial community.

In this dissertation on the basis of theoretical analysis of researches of process of socialization, it is defined an essence and features of process of socialization of senior pupils in territorial community, features of socialization of senior pupils in informative society, it is analysed the level of formed of aggregate of social qualities: social activity, social responsibility, tolerance, as criteria of efficiency of socialization of senior pupils in territorial community.

It is theoretically grounded, richly in content developed and experimentally tested the pedagogical terms of socialization of senior pupils in territorial community.

Key words: socialization, senior pupils, social-pedagogical activity, social activity, social responsibility, tolerance, territorial community.